

IMAGINARUL BLESTEMULUI – IMAGINEA LINGVISTICĂ A BLESTEMULUI¹

Lavinia NASTA

Universitatea Babeș-Bolyai, România

This paper reopens the discussion concerning the meaning of linguistic imaginary, a fairly new concept in Romanian scholarship that has been interpreted in three ways. Most Romanian researchers have been focused on this term from a metalinguistic perspective, according to which linguistic imaginary matches the speaking subject's representations on the language. In addition to this quite well-known approach, Elena Platon acknowledges another one, suggested by ethnolinguistics and cognitive linguistics.

To be more precise, the aim of our study is to reveal the course imaginary from an ethnolinguistic point of view, provided by an author from Poland, Johanna Ewa Cholewa. According to her theory, each word has both cultural and linguistic images. From such a perspective, we will try to reconstruct the linguistic image of the concept „course”.

In order to identify and interpret the linguistic representations of the course, our present paper aims to analyse the following elements: etymology, semantic problems, synonyms, derivatives, phonetics, proverbs, and expressions containing the word „course” and its derivatives.

Keywords: *course, imaginary, linguistic imaginary, ethnolinguistic, linguistic image, cultural image.*

1. Precizări preliminare

Definit ca „ansamblul imaginilor și al relațiilor dintre imagini care constituie capitalul lingvistic al lui *homo sapiens*” (Durand 16), imaginarul se prezintă ca „o altă realitate, îmbinată cu realitatea tangibilă, dar nu mai puțin reală ca aceasta” (*ibidem*). În ciuda faptului că ar trebui să se discute de un „imaginar colectiv” (Boia 39) ale cărui impulsuri se manifestă în toate compartimentele vieții și ale gândirii, există, totuși, tendința de a separa imaginarul în diferite subtipuri: artistic, literar, mitologic, religios, științific, politic, istoric și, nu în ultimul rând, lingvistic (Houdebinne-Gravaud 9-20).

În ceea ce privește imaginarul lingvistic, acesta poate fi abordat, potrivit Elenei Platon (109-122), din două perspective: metalingvistică și etnolingvistică. Datorită faptului că limba „nu este doar un ansamblu de sunete, ci și o reprezentare a universului extralingvistic” (Cholewa 13), adică „o manifestare a formei interioare în care se reflectă viziunea despre lume a națiunii care vorbește această limbă” (*ibidem*), un depozit al experiențelor acumulate de generațiile trecute, o oglindă a culturii unei societăți (Fribourg 104), am ales să abordăm imaginarul lingvistic din perspectivă etnolingvistică.

Plecând de la corelația limbaj – cultură, etnolingvistica reprezintă un termen generic care implică „lingvistica etnografică”, al cărei obiect de studiu este limbajul, respectiv „faptele lingvistice condiționate de «cunoașterile» despre lucruri” (Coșeriu 135), și „etnografia lingvistică”, având ca obiect de studiu cultura, respectiv „«cunoașterile» despre lucruri ca fiind exprimate de limbaj”

(*ibidem* 135). În lucrarea noastră, vom avea în vedere lingvistica etnografică, pe care o vom numi, simplu, etnolingvistică, adică vom studia anumite fapte de limbaj „în raport cu civilizația și cultura comunităților vorbitoare” (*ibidem* 133).

În viziunea lui Cholewa, etnolingvistica, numită și lingvistică culturală, studiază legăturile dintre limbă și cultură, tratând limba „nu doar ca mijloc de exprimare și transfer de informații, ci, mai ales, ca pe o creație care înglobează un patrimoniu cultural al unei comunități, o manifestare a practicii sociale a comunității, a experienței acesteia acumulate de mai multe generații” (72).

Așadar, privite din perspectivă etnolingvistică, multe cuvinte/grupuri de cuvinte ascund adevărate tradiții, ritualuri, obiceiuri ale unei culturi/comunități sociale, iar acest lucru se observă foarte bine și în terminologia magică. În acest sens, Valeriu Bălțeanu (75) e de părere că informațiile cu caracter lingvistic completează rezultatele obținute de etnologi și, prin cele dintâi, se pot deschide o serie de noi căi de abordare a unui domeniu strâns legat de evoluția spiritualității populare.

Din bazinul semantic al magiei, ne vom opri asupra unui cuvânt ale cărui reverberații nu s-au stins în mintea poporului român, respectiv asupra termenului „blestem”.

Pentru a realiza profilul etnolingvistic al conceptului de „blestem”, vom urma procesul descris de Cholewa. Așadar, în studiul de față, vom încerca să reconstituim imaginea lingvistică a blestemului, și într-o cercetare ulterioară vom reface imaginea sau reprezentarea culturală a noțiunii amintite, adică vom observa felul în care se reflectă blestemul în credințe, mituri, religii, superstiții, folclor și obiceiuri.

2. Imaginea lingvistică a blestemului

Pentru a reconstrui imaginea lingvistică a cuvântului „blestem”, vom recurge la următoarele elemente: etimologie, probleme de semantică (definiții din diferite dicționare), sinonime, derivate, fonetisme, proverbe și expresii în care apar cuvântul „blestem” și derivatele lui.

a) Etimologie

Prima atestare a termenului *blestem* datează din secolul al XVI-lea (Bălțeanu 141), însă originea nu este lipsită de unele controverse. Chiar dacă verbul „a blestema” provine, fără discuții, din limba latină (lat. cl. „blasphemare”; lat. vulg. „blastemare”) (Cihar 26; Laurian, Massim 204; Șăineanu 68), în privința substantivului „blestem”, interpretările oscilează între proveniența latinească și formarea pe teren românesc. Între cercetătorii care susțin proveniența latinească a cuvântului „blestem” îi amintim pe Laurian și Massim, potrivit cărora românescul „blastemu” provine din latinescul „blasphemium”, pe Tiktin, care reține etimoanele latinești „blasphēmium” și „blasphēmus”, dar nu respinge nici ideea că termenul „blestem” ar fi „Deverbativ” (= provenit dintr-un verb), și pe Scriban, care e de părere că etimonul cuvântului în discuție este latinescul „blasphemium”. În schimb, alți cercetători preferă interpretarea potrivit căreia cuvântul „blestem” s-a format pe teren românesc prin derivare regresivă, „abstras din *blestema*” (Șăineanu 68), fiind considerat un „substantiv postverbal din *blestema*” (Dicționarul Academiei 580).

b) Probleme de semantică: definiții din diferite dicționare

În viziunea lui Laurian și a lui Massim, cuvântul blestem are două semnificații:

1) „batujocura aduss cu verb’a, cu cugetulu sau fapt’a in contra lui Domnedieu si a celluro sante” și

2) „chiamare a resbunarei justitiei pe capulu cellui ce ua merita, devotare a cuiva la reu si nefericire, și anume: a) chiamare a reului pre capulu cuiva, vorbe prin cari se uredia reu si nefericire [...]”; b) „in intellessu speciale religiosu, vorbe prin cari cineva se scoate d’in turm’a credentiosulu ca nedemnu de fericirea promissa acestoru-a, si se devota tormentelu eterne ale infernulu, ce astepta pre cei necredentiosi si rei [...]”; c) in intelesu mailenu: vorbe disse in mania si supperare mare, prin cari cineva chiama urgi’a ceriului assupr’a cuiva, l’anathematiza si lu devota reului [...]”; d) „in intelesu foarte grave: de stare nefericita, sorte rea, de care se sente cineva persecutatu si de care nu pote scăpa veri-ce ar face, considerata ca implinire a unui blastemu pronuntiatu de Domnedieu sau de altu cineva assupr’a cellui nefericitu [...]” (209-210).

Din definiția extinsă a celor doi lexicografi, Șăineanu reține trei sensuri: 1) „chemarea urgiei divine pe capul cuiva și vorba prin care se urează rău și nefericire”, 2) „soarta rea de care nu se poate scăpa cineva”, 3) „vorbe prin care cineva sau ceva se scoate din turma credincioșilor: carte de blestem” (67-68).

În *Dicționarul Academiei*, se reține un singur sens, respectiv „invocarea unei nenorociri sau a mâniei lui Dumnezeu asupra cuiva”, prin extensie, „bătaia lui Dumnezeu sau orice nenorocire provenită pe urma unui blestem” (579).

În anumite dicționare specializate, blestemul este văzut ca „act de magie lexicală prin care se invocă mânia sau urgia unei divinități asupra unei ființe, unui obiect, unei acțiuni, adesea în scop de răzbunare sau dintr-un motiv justițiar subiectiv.” (Kernbach 45) sau ca „act de magie verbală, bazat pe credința în puterea cuvântului de a institui, de a modifica o stare existentă” (Evseev 51). Blestemul este utilizat atât în spațiul sacru, având finalitate punitiv-justițiară, cât și în spațiul profan, laic, având finalitate vindicativă. În *Biblie*: „Prima oară termenul și acțiunea blestemului apar în cap. 3 al *Facerii*, când Dumnezeu blestemă șarpele. Cu alte cuvinte, înfruptarea din Pomul Cunoștinței Binelui și Răului este considerată în tradiția mitoreligioasă drept cel mai grav păcat al protopărinților noștri Adam și Eva, cunoscut ca păcatul originar sau păcatul strămoșesc” (Tudor, 2013: 514).

Din definițiile citate, unele mult extinse, detaliate (vezi Laurian și Massim), altele sintetizate, reținem ideea că blestemul implică automat credința în puterea cuvântului care are forța de înfăptuire, specifică, de altfel, societăților arhaic-tradiționale.

c) Sinonime

Dicționarele citate atestă faptul că noțiunea de „blestem” se bucură de un număr semnificativ de sinonime, atât livrești, cât și populare, dintre care amintim: *maledicție*, *blasfemie* (livr.), *stigmatizare*, *înfierare* (fig.), *imprecație* (livr.), *urgisire* (înv. și pop.), *hulă* (pop.), *drăcuire*; *înjurătură*, *înjurare* (rar), *sudalmă*, *insultă*, *batjocură*, *ocară*; *defăimare*, *denigrare*, *ponegrire*, *profanare*, *batjocură*, *ceartă*, *defăimare*, *discreditare*, *impolitețe*, *ofensă*, *umilință*, (în limbaj bisericesc:) *afurisenie*, *afurisire*, *anatemă*, *excomunicare*, (înv.) *proclețenie*, *procleție* (Marin Bucă, Ivan Evseev și al. 44).

Ca sinonime ale cuvântului „blestem”, Luiza și Marin Seche fac trimitere la substantive care reprezintă, mai degrabă, efectul blestemului: *calamitate*,

catastrofă, dezastru, flagel, grozăvie, năpastă, nenorocire, pacoste, potop, prăpăd, pustiire, sinistru, urgie (78).

d) Fonetisme

Potrivit dicționarelor citate, cuvântul analizat prezintă diferite variante fonetice, după cum urmează:

Pentru singular: *blestem, blestăm, blăstăm, blastem, blăstem*.

Pentru plural: *blesteme, blestemuri, blestămuri, blăstemuri blăstămi, blestemi, blasteme*.

e) Derivate

Cuvântul „blestem” reprezintă baza mai multor derivate, el însuși reprezentând, potrivit unor dicționare, derivatul verbului „a blestema” (derivare regresivă): *blestemat* („lovit de blestem” sau „om ticălos”) (DEX 119), *blestemăție* („purtarea, faptă de om blestemat”) (*ibidem*), *blestemătesc/blestemătească* (lucru/faptă făcut/ă „de om blestemat”) (DA, 580), *blestemăciune* (sinonim cu „blestemăție”) (*ibidem*), *blestemățește* („ca un blestemat”) (*ibidem*), *blestemător/blestemătoare* („(persoană) care blestemă”) (*Micul dicționar academic*).

f) Frazeologisme

Cuvântul „blestem” nu formează prea multe expresii fixe, însă intră în componența nenumăratelor fraze paremiologice. Analizând problema frazeologiei, Cristinel Munteanu (11-20), distinge două sfere ale domeniului: una poate fi îngustă, cuprinzând locuțiunile și expresiile, și alta, largă, unde pot fi integrate și proverbele. Adoptând accepția extinsă a frazeologiei, în studiul nostru vom avea în vedere și proverbele.

f₁) Cuvântul „blestem” în construcții fixe:

„A pune blestem/a da blestem/a arunca blestem”(DA 580; Bucă și al. 44) – cele trei expresii sunt sinonime ale verbului „a blestema”, însă formulările de acest fel amintesc de valențele verbelor *a da, a pune, a arunca* pe teren magic (Bălțeanu 146-149). În relație cu termenul „blestem”, verbele amintite au implicații serioase în domeniul actelor vrăjitoarești.

„A cădea sub blestem”/„a fi ajuns de blestem” (DA 580) – expresiile sunt sinonime cu „a se afla sub blestem”, „a fi sub blestem”, reprezentând efectul blestemului rostit de cineva asupra altcuiva.

„A-și face blestem cu cineva/a-și face blestem de cineva” (*ibidem*) – pentru aceste construcții, *Dicționarul Academiei* oferă următoarele expresii sinonimice: „a se face vrednic de blestemul cuiva, a-și face păcate cu cineva; a-și face răs sau batjocură de cineva” (*ibidem*).

f₂) Cuvântul „blestem” și derivatele sale în proverbe

Unul dintre proverbele suspicioase reținute de Iuliu Zanne cu privire la blestem este „Copilul rău, blestemul lui Dumnezeu” (Zanne, II: 45).

În general, copiii sunt considerați o binecuvântare și, în acest sens, într-un aforism vechi se nuanțează faptul că „mulțimea copiilor, bucuria românului” sau „mulțimea copiilor, averea românului” (Marian, *Nașterea*: 13). Pe de altă parte,

există o credință foarte răspândită în popor potrivit căreia copiii răi, neascultători sunt blestem din partea divinității. Această idee își are sursa, cel mai probabil, în scrierile veterotestamentare, mai exact în Deuteronom, unde se specifică faptul că încălcarea comandamentelor sacre se pedepsește prin diferite blesteme, iar unul dintre blestemele enumerate este că „rodul trupului” va fi blestemat. Or, copilul blestemat reprezintă blestem pentru părinte.

Multe proverbe amintesc de efectele grave ale blestemului rostit de părinți asupra copiilor: „Blestemul de mumă,/Ca fiéra de ciumă”; „Blăstemul de mumă,/Tot ca rana cea de ciumă.” (Zanne, vol. IV: 472); „Blăstemul de mumă,/E rău ca ghiara de ciumă.” (*ibidem*: 473); „Blestemul părinților,/E ca pétra munților,/Cade greú copiilor” (*ibidem*: 543); „Blestemul de tată/Ca stana de pétră” (*ibidem*: 648).

Se presupune că blestemul părinților este totdeauna motivat și vine în urma neascultării copiilor. Ca explicație la aceste zicale, Zanne se rezumă în a preciza că „în credința poporului, blestemul părinților, și mai ales al mumelor, urmăresce greú pre cei vinovați”. Comparația cu „ciuma”, boală incurabilă, sau cu „piatra”, „stâncă” reflectă gravitatea și perenitatea blestemului din partea părinților, care, deseori, este considerat „pedépsa Domnului” (*ibidem*, vol. VIII: 683). În secțiunea dedicată credințelor și obiceiurilor, Zanne identifică un obiect (= un inel) care ar avea rolul de a absorbi blestemul venit să cadă asupra copiilor: „Blestemul părintesc se țice că se lipesc. Mamele aú obiceiul de a purta inel la mână ca să nu se lipescă blestemul lor de copii.” (*ibidem*, vol. VI: 493).

Amintim că există un obicei la toate popoarele indo-europene potrivit căruia, înainte de cununie, mirii trebuie „să-și ceară mai întâi iertare și binecuvântare de la părinți” (Marian, *Nunta*, vol. I: 221), deoarece, conform unui proverb străbun, „binecuvântarea părinților întărește casa fiilor” (*ibidem*), în timp ce „blestemul mumei desrădecinează temeliile (caselor fiilor)”, „blestemul părinților risipește casele fiilor.” (Zanne, vol. IV: 542). Prin urmare, blestemul părinților se reflectă direct în căsnicia tinerilor și astfel „căsătoria la cei blăstemați o vieță ticălosă, că dē gâlcevi și dē ocări nici un minut scapi, dē nu și de bătaí mai dē multe ori, iar la cei buní un raíu dēsăvîrșit” (*ibidem*, vol. VIII: 267)

Un aforism cu un ușor caracter misogin este „Să nu te blasteme cine-va:/S-ajungí slugă la caí albí,/Și stăpân femee s'aíbí.” (*ibidem*, vol. IV: 594). Explicația este dată în continuare: „caíi cei albí se murdăresc ușor; trebuie mereú să'í cureți. De asemenea femeea tótă țioa cicălesce slugile eí, și nu le lasă un minut să se odihnescă”.

Dintre blestemele cu împlinire sigură fac parte și cele rostite de săraci. În acest sens, autorul *Proverbelor românilor* reține maxima „Blestemul de la sărací/Nu cade pe copaci.” (*ibidem*, vol. V: 557). Zanne consideră că această aserțiune „ne învață a nu asupri norodul” (*ibidem*, vol. I: 757), deoarece „suspiniul săracilor nu rămâne în deșert, macar cât de târđiú.” (*ibidem*).

Dintre enunțările cu caracter apoftegmatic face parte și „a fi blestemul Rîmnicului.” (*ibidem*, vol. VI: 275), replică adresată „celuí ce nu dá înainte de loc; orí-ce ar munci, orí-ce ar face răú íi iese” (*ibidem*). Zicala are la bază o legendă potrivit căreia un domnitor s-a ascuns într-o biserică din orașul Rîmnicului, în speranța că acolo nu va fi ucis de vrăjmașii lui. Totuși, omul a fost ucis chiar în altarul bisericii, și nici măcar locuitorii Rîmnicului nu au intervenit pentru a-l ajuta. Auzind de această faptă înfiorătoare, „un vlădică bun de Dumnețzeu” „a blestemat

în sfânta leturghie, îmbrăcat în odăjdii, orașul Râmnicului” (*ibidem*, vol. VI: 276). De atunci, „Râmnicul-Vâlcea a ars în mai multe rânduri, împreună și cu episcopia, și Rîmnicieni au atribuit aceste nenorociri vechiului blestem al episcopului din Rîmnici” (*ibidem*).

Există o serie de proverbe în care se nuanțează certitudinea împlinirii blestemelor („Blestemul nu cade niciodată pe pietre.”) (*ibidem*, vol. VI: 494) și chiar a întoarcerii blestemului asupra celui care îl rostește („Cine pe alții blestemă/Urgii asupra ași chiemă.”, „Cuî ‘î ese din gură blestemul/Iî cade în sîn ca ghemul.”) (*ibidem*), concluzia lui Zanne fiind „Să nu doresci răul altuia, că îți aduci rău ție.”. Înțelepciunea populară ne învață să nu dăm „numănuia loc” să ne „blesteme cu foc”, iar acest lucru este posibil doar atunci când nu facem rău nimănui (*ibidem*).

În volumul VIII din vasta culegere de proverbe, Iuliu Zanne rezervă o secțiune *Pentru Blagoslovenie și Blăsteme*. Aceste proverbe sunt atât de elocvente, încât autorul nu simte nevoia unor explicații suplimentare: „Omul blăstemă, iar în mâna Domnului stă să’l asculte sau nu.”; „Când nu putem răsplăti ore-căruia la blesteme alergăm.”; „Maî bine cel năpăstuit să te blesteme, dă cât să te blagoslovescă, că blagoslovenia dă silă maî rea dă cât blestemul.”; „Pă cine vei să blestemî, dăstul e să’î dăci: «să n’ aibî parte dă nevastă»”; „Cel din fire blestemat, cu miî și sute faceri dă bine, nu cunôsce, că s’ a îndatorat.”; „Bine să cuvîntezi și să blagoslovesci pă cel ce te blestemă, c’atunci blestemul pă el cade.”; „Blestemat dă Domnul, cel ce nu iubesce pă fratele său, dar cu mult maî blestemat cel ce se arată, vrăjmaș și dușman fratelui său”; „Blestemul slugii, pentru neplată dă slujbă, cea maî mare blestem.”; „Blestemățiile să le urăsci, iar pă cel blestemat să’l îndreptezi, ca dohtorul ce orasce ori-ce bôlă, iar pă bolnav să’l tămăduiescă” (683).

Aforismele referitoare la blestem se încheie cu unul memorabil: „Blestemul fără cuvînt, ca un cuvînt în vînt” (*ibidem*, IX: 197). Prin această maximă, care, de altfel, deschide cercetarea imaginii culturale a conceptului „blestem”, se recunoaște forța magică a cuvântului: blestemul înfăptuit doar la nivelul gândului este zadarnic, în timp ce blestemul materializat în cuvinte (= scris sau rostit) are valabilitate. Enunțul atestă credința poporului român în puterea cuvântului de a înlocui lucrul numit și de a institui o realitate, în cazul blestemului, o realitate nefastă. Convingerea că un cuvînt rostit poate aduce binele sau răul în viața românului, fie el țăran sau intelectual, creștin sau păgân, se reflectă în corpusul bogat de descânțete, vrăji, farmece, blesteme, cântece de iubire, dor sau jale, toate existente în patrimoniul național românesc.

Note

¹ Această lucrare a fost sprijinită prin proiectul Ministerului Cercetării și Inovării, CCCDI - UEFISCDI, număr proiect PN-III-P1-1.2-PCCDI-2017-0326 /49 PCCDI, în conformitate cu PNCDI III.

Referințe bibliografice

Academia Română. *Micul dicționar academic*. București: Univers Enciclopedic, 2010.
Bălțeanu, Valeriu. *Terminologia magică populară românească*. București: Paideia, 2000.
Boia, Lucian. *Pentru o istorie a imaginarului*. București: Humanitas, 2000.

- Bucă, Marin și al. *Dicționar analogic și de sinonime al limbii române*. București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1978.
- Cholewa, Joanna Ewa. *Image encyclopedique et linguistique du chat et du chien en français et en polonais*. Białystok, 2008.
- Cihar, A. de. *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Éléments latins comparés avec les autres langues romanes*. 1870.
- Coșeriu, Eugen. *Lingvistică din perspectivă spațială și antologică. Trei studii*. Chișinău: Știința, 1994.
- DA = Academia Română. *Dicționarul limbii române*. București: Editura Academiei Române, 2010.
- DEX = Academia Română. *Dicționarul explicativ al limbii române*. București: Univers Enciclopedic, 1998.
- Durand, Gilbert. *Structurile antropologice ale imaginarului*. București: Univers Enciclopedic, 1998.
- Evseev, Ivan. *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*. Timișoara: Amarcord, 1998.
- Fribourg, Jeanine. «Vers l'éthnolinguistique», *La Linguistique*, 14.2 (1978): p. 103-116.
- Houdebinnie-Gravaud, Anne-Marie. «Imaginaire linguistique: un niveau d'analyse et un point de vue théorique», *L'imaginaire linguistique*. Paris: L'Harmattan, 2002, p. 9-20.
- Kernbach, Victor. *Dicționar de mitologie generală. Mituri. Divinități. Religii*. București: Albatros, 1995.
- Laurianu, A. T. și J. C. Massimu, *Dictionariulu limbei romane*, Bucuresci, 1871.
- Marian, S. Fl. *Nașterea la români. Studiu etnografic*, București: Saeculum Vizual, 2009.
- Marian, S. Fl. *Nunta la români, (I), Studiu istorico-comparativ etnografic*, București: Saeculum Vizual, 2009.
- Munteanu, Cristinel. *Frazeologia românească. Formare și funcționare*, Iași: Institutul European, 2013.
- Platon, Elena. «Reflection on the Concept of Linguistics Imaginary», *Studia Universitatis Babeș-Bolyai*, 3 (2019): p. 109-122.